

Zdzisław Kropidłowski
Katedra Informacji Naukowej i Bibliologii
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

XVIII-wieczny księgozbiór cechu piekarzy gdańskich

Abstrakt: W Archiwum Państwowym w Gdańsku zachowało się zestawienie ksiąg będących w posiadaniu cechu piekarzy, przechowywanych w końcu XVIII wieku, w żelaznej skrzyni, małej szafce i w skrzyni przeznaczonej na księgi. Do naszych czasów zachowały się najważniejsze z nich. Były to rękopisy i druki, w tym trzy egzemplarze w języku polskim, a pozostałe w języku niemieckim i po łacinie. Są to dekrety królewskie, uchwały Rady Miasta Gdańska, księgi prawa polskiego, litewskiego i konstytucje sejmowe, ordynacje, księgi kasowe, recesy i opisy procesów oraz kroniki. Oprawiono je najczęściej w pergamin, rzadziej w płótno, karton lub skórę. Zawierają ozdobne wpisy i ryciny oraz wklejone lub wszyte druki ulotne. Ich zawartość ukazuje ambicje cechu i jego przedstawicieli, problemy związane z rozgraniczeniem produkcji i reprezentowaniem pospólstwa we władzach miasta oraz udział w działaniach opozycji wobec władz miasta. Cenne są też księgi zawierające dane o wyrobach i życiu społecznym w korporacji. Najwięcej miejsca zajmowały spory o rozgraniczenie produkcji pieczywa ciemnego i pszennego oraz wyrobów cukierniczych. Zgromadzony księgozbiór świadczy o postępowaniu się słowem pisanym na wysokim poziomie, o szacunku do słowa pisanego i do wiedzy. Mówi również o dużej świadomości społecznej piekarzy i znaczącej randze ich zawodu.

Słowa kluczowe: Gdańsk XVIII wiek, pospólstwo, cech piekarzy, księgozbiór cechu

W Archiwum Państwowym w Gdańsku [dalej: APG] zachowało się zestawienie pieczęci i stempli, stanu kasy przechowywanej w skórzanej sakiewce oraz wykaz ksiąg i archiwaliów należących do cechów piekarskich w Gdańsku w dniu 9 marca 1775 r.

Cech piekarzy należał w Gdańsku do cechów głównych. Jego przedstawiciele zasiadali w Trzecim Ordynku razem z rzeźnikami, kowalami i szewcami, przez co uczestniczyli we władzy w mieście i reprezentowali interesy pospólstwa. Do niego, jako cechu głównego, były inkorporowane cechy: bednarzy, introligatorów, malarzy, fryzjerów, powroźników, konwisarzy, muzykantów, tokarzy kłód i krzesł, cajgowników. Piekarze dzielili się na piekarzy pieczywa żytniego (czarnego) i pszennego (białego). Pewną niezależność mieli zapewne również cukiernicy, piekarze bułeczek i pasztecików. Spośród nich najważniejsze znaczenie mieli piekarze pieczywa ciemnego, ale największe dochody czerpali zapewne piekarze pieczywa białego i cukiernicy.

Cech piekarzy miał wielkie znaczenie dla normalnego funkcjonowania miasta w owym czasie. Zaopatrzenie kilkudziesięciotysięcznego ośrodka miejskiego i ważnego portu morskiego spoczywało m.in. na barkach piekarzy. Stąd wynikała ranga zawodu w społeczności miejskiej i znaczny status materialny mistrzów. Piekarze z powodu dużego i różnorodnego asortymentu swoich wyrobów szukali sposobów rozgraniczenia produkcji, co było przyczyną sporów i procesów¹.

Badaniem działalności cechu zajmował się w XIX wieku Theodor Hirsch, a w latach trzydziestych XX wieku Siegfried Rühle. Z polskich autorów wymienić należy Marię Bogucką i Jerzego Trzoskę oraz Zdzisława Kropidłowskiego². Wszyscy oni korzystali z zachowanych archiwaliów, ale nie analizowali zapisu dotyczącego zbioru ksiąg i archiwaliów cechu pod względem księgoznawczym.

W Archiwum Państwowym w Gdańsku zachowało się 117 jednostek archiwalnych, w tym kilka cennych egzemplarzy ksiąg rękopiśmiennych wytworzonych w tej korporacji, które są świadectwem działalności i życia codziennego w cechu oraz kultury piśmienniczej i czytelniczej średniej warstwy społeczeństwa dużego miasta Rzeczypospolitej u jej schyłku. Zachowały się też cenne i rzadkie druki.

Księgi cechów były złożone w żelaznej skrzyni cechowej, w małej szafce i w skrzyni przeznaczony na księgi. W niej podzielono je na księgi posiadające oprawy sakwowe i księgi zszyte. Cech posiadał jeszcze jedną skrzynię z księgami, w której oprócz ksiąg umieszczono pisma, edykty władz miejskich i wyciągi oraz druki ulotne. Były one spisane na stronach od 6 do 17 poszytu, który ma dziś sygnaturę 300C/1502. W końcu wieku dopisano do niego pięć pozycji, które

1 J. Trzoska, *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo w II połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1973, s. 248–249.

2 T. Hirsch, *Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Leipzig 1858; S. Rühle, *Das Gewerk der Böttcher in Danzig*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1930, H. 4, s. 59–74; *Geschichte des Gewerks der Bäcker zu Danzig*, Danzig 1932; J. Trzoska, *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo...*; M. Bogucka, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, Warszawa 1962; Z. Kropidłowski, „Zgoda” i „Niezgoda” w *Księdze gdańskiej korporacji czeladniczej bułkarzy i ciastkarzy z lat 1724–1768*, [w:] *Studia z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2007–2010*, pod red. Z. Kropidłowskiego, D. Spychały, K. Wodniak, Bydgoszcz 2010, s. 61–86; *Patriotyzm gdański, niemiecki czy polski w świetle gdańskiej Księgi bułkarzy i ciastkarzy z lat 1724–1768*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziałami a wspólnotą III*, pod red. J. Dzieniakowskiej i M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 267–287.

zawierały różne sprawy cechu i trzy księgi recesowe. Znajdowały się one prawdopodobnie w gospodzie korporacji piekarzy pieczywa żytniego przy ul. Szerokiej aż do 1854 r.³ O inwentarzu tym wspomina Jerzy Trzoska tylko raz, mówiąc o zadaniach pisarza jako faktycznego kierownika kancelarii cechowej⁴.

Tabela 1. Inwentarz księgozbioru piekarzy z XVIII wieku

Nr inwentarzowy	Data założenia lub nabycia	Tytuł księgi
1	26 marzec 1678	Królewski <i>Decret Joh. III</i> dla obydwóch cechów, tego piekarzy pieczywa żytniego i tego piekarzy pieczywa pszennego [...] łacina wraz z tłumaczeniem na język niemiecki
2	5 czerwiec 1683	Królewski <i>Decret Joh. III</i> dla tychże w języku łacińskim wraz z tłumaczeniem na jęz. niemiecki
3	6 wrzesień 1677	Statut cechu potwierdzony przez Jana III [...]
4	17 luty 1681	Uchwała Rady dotycząca naszych różnych zażeń w cechu piekarzy pieczywa białego [tu następuje 11 punktów]
	18 maj 1693	<i>Terminat</i> Rady dotyczący supliki ostro postawionej, że należy zachować <i>Taxę</i> ustaloną przez wetę
5	5 luty 1676	Księga Jana III, która zawiera po łacinie: – Obwieszczenie koronowanego Króla – Przysięga tegoż Króla – <i>Confirmation</i> prawa powszechnego po polsku
	2 maj 1676	<i>Constitution</i> Wielkiego Xsięstwa Litewskiego
	15 maj 1676	<i>Constitution</i> seymu walnego sześć-niedzielnego Koronacyey Krola I. M.
6, 7		5 Ordynacji o młynach i 1 Uchwała Rady
	9 luty 1607	Jak należy zachowywać się w wielkim młynie
	1640	[...]
	1647	[...]
	20 czerwiec 1652	Jak ma się zachowywać pisarz szyldów w wielkim młynie
	10 czerwiec 1682	Jak mają się tam zachowywać parobkowie browarników
	20 listopad 1682	Jak powinni zachowywać się młynarze i ich czeladnicy i jaka jest ich zapłata
8	1759	Księga kasowa cechu
9	3 wrzesień 1621	Ordynacja Rady dot. składu drewna na Młodym Mieście, która zawiera [tu następuje 8 artykułów]
10	1637	Kopia Statutu cechu
	19 sierpień 1681	Rozporządzenie Rady na suplikę, jak należy postępować w cechu
	10 luty 1701	<i>Appendix</i> Rady do rozporządzenia,
	1760	Wyciągnięte z recesów uchwały cechu
11		6 drukowanych świadectw ukończenia terminu
	1584	Księga mistrzowska
	1687	Księga uczniowska

3 J. Trzoska, dz. cyt., s. 202.

4 Tamże, s. 193, przypis 26.

c.d. Tabela 1.

Nr inwentarzowy	Data założenia lub nabycia	Tytuł księgi
W skrzyni, księgi w sakwie i księgi oprawione		
12	1751	Potwierdzony przez Augusta III statut cechu
13	20 lipiec 1750	<i>Ordination</i> Augusta III
14	13 listopad 1771 do 18 kwiecień 1772	Rachunek zapasów prowadzony i złożony przez Andreasa Schmucka, pisarza cechu wraz z 2 dodatkami
Księgi zszyte		
15	20 lipiec 1749	1 <i>Gravamen</i> (skarga) głównego cechu, jego piekarzy pieczywa pszennego i żytniego i jej <i>Incorporation</i> przekazane Komisji królewskiej 2 <i>Ordination</i> Augusta III 3 <i>Decleration</i> Augusta III 4 3 Pisma sporne dotyczące menonitów i wyrządzających szkody (partaczy).
16	13 listopad 1771 do 18 kwiecień 1772	Rachunek zapasów prowadzony i złożony przez Andreasa Schmucka, pisarza cechu wraz z 2 dodatkami
Księgi w skrzyni		
1	1720	Księga rozpoczętego w roku 1677 procesu dwóch cechów piekarzy pieczywa żytniego i pszennego dot. wypieku gatunków chleba
2	1701–1730	Pomocnicza Księga kasowa
3	Styczeń 1681	Księga wielu potrzebnych pism wraz z ich rejestrem
4	1637–1713	Księga kasowa cechu
5	5 luty 1728	Księga, która zawiera, ile żyta dostarczono do wielkiego młyna, w funtach
6	25 listopada 1720	Księga, która zawiera, ile ważyło zakupione żyto, wg wagi holenderskiej, i ile worków z mąką i otrębami wydano każdorazowo w wielkim młynie
7	1739	Księga dot. ówczesnego sporu pomiędzy obydwoma cechami piekarzy pieczywa żytniego i pszennego z powodu wypieku gatunków pieczywa
8	30 grudnia 1652	Księga różnych królewskich przywilejów i innych osobliwych spraw [tu wymieniono 8 pism]
9	1737	Księga główna dot. gospody czeladników
10	1747	Księga uczniów
11	1684–1687	Księga recesowa
12	1687–1737	Księga recesowa dot. zaistniałych wówczas osobliwych spraw wraz z ich wykazem
13	1732–1738	Księga recesowa
14	1738–1747	Księga recesowa
15	22 luty 1741	<i>Liber Memorandorum</i> , w której zawarto niektóre supliki i <i>Terminaten</i> [tu podano ich wykaz]
16	1747–1757	Księga recesowa
17	1714–1759	Księga kasowa
18		Księga Martina Clemensa, który zgodnie z Nr. 20 żył i był pisarzem cechu w czasie ówczesnego procesu cechu
19	1757–1765	Księga recesowa
20	1625–1660	Księga dot. prowadzonego procesu i otrzymanego od Jana Kazimierza przywileju

c.d. Tabela 1.

Nr inwentarzowy	Data założenia lub nabycia	Tytuł księgi
21	1765–1775	Księga recesowa z rejestrem na początku; z opisem zapasów i innymi sprawami
22	1651–1687	Księga kasowa
23	1779	Księga, a w niej różne sprawy naszego cechu, z rejestrem
24	1775–1786	Księga recesowa
25	–	Księga, a w niej różne sprawy naszego cechu
26	1796–1798	Księga recesowa
27	1790–1794	Księga recesowa

Źródło: APG 300C,1502

W następnej skrzyni były pisma (*Terminate*), edykty, wyciągi, a nawet zbiór rycin, a więc druki i pisma ulotne. Do naszych czasów zachowały się najważniejsze z nich. Jednak nie jest to prosta spuścizna. Losy tego księgozbioru są bogatsze i trudniejsze do prześledzenia niż można to sobie dziś wyobrazić. Kryją w sobie tajemnice, które pokryły mroki dziejów. Na kilku zachowanych egzemplarzach widnieją naklejone karty inwentarzowe, które zawierają numery niezgodne z powyższym zestawieniem, z sygnaturami naniesionymi przez Staatsarchiv Danzigs oraz ze współczesnymi sygnaturami. Jedne świadczą o istnieniu jeszcze wcześniejszej inwentaryzacji i jakiegoś systemu przechowywania ksiąg w szafie i skrzyni, który był inny niż powyżej przedstawiony oraz o późniejszych zmianach w tym księgozbiórze.

Organizacje piekarskie zapewne posiadały jeszcze inne księgi. Nie wymieniono bowiem w tym zestawieniu *Księgi czeladników piekarzy pieczywa pszennego*, która jest przechowywana w Bibliotece Gdańskiej PAN pod sygnaturą Ms 936⁵.

Nie wspomniano też o księgach przechowywanych w ladzie cechowej. Zapewne tam znajdował się oryginał statutu z końca XIV wieku. Starsi korporacji bronili dostępu do tego oryginału, a ladę otwierano komisyjnie tylko na zebraniach całego cechu. Przynajmniej trzy różne klucze posiadali: starszy cechu, jego kompan i pisarz. O dużej roli statutu świadczą starania o jego potwierdzenie przez królów polskich – Jana Kazimierza, Jana III i Augusta III.

Oprócz celowych inwentaryzacji, na sposób katalogowania nałożyły się większe lub mniejsze błędy. Już w opisie pierwszej księgi o sygnaturze 300C/1383 znajdujemy pomyłkę archiwisty. Zapisano w inwentarzu, że pochodzi ona z 1678 r., a powinno być, że została wystawiona rok wcześniej, czyli w 1677 r. Nie podano też prawidłowego tytułu lub nazwy księgi trzeciej. Czymś innym były dekrety królewskie wystawione dla cechu, a inną rangę miał statut potwierdzony przez króla. Pozycja 4 z inwentarza APG odnosi się do księgi, która w katalogu XVIII-wiecznym

⁵ *Einer loeblichen Brüderschafft derer Looff- und Kuchen-Becker-Gesellen der Königlichen Stadt Dantzic, Nahmens-Buch, Worinnen die, nach überstandenen Lehr-Jahren, neu gewordene Gesellen eingeschrieben werden, angefangen im Jahr Christi 1724*, BG PAN, Sygn. Ms 936.

też miała nr 4. W jednym woluminie zszyto uchwałę Rady odnoszącą się do 11 różnych zażaleń piekarzy pieczywa białego, spisanych 17 lutego 1681 r. oraz jedną odpowiedź Rady z 18 maja 1693 r., wzywającą piekarzy do zachowywania taksy na wypieki ustalonej przez wetę. Tymczasem zapis w inwentarzu APG sugeruje, że zażalenia te były składane w ciągu lat 1681–1693.

Jeszcze bardziej nieprecyzyjnie opisano w XVIII wieku księgi zawierające pisma kierowane do króla Augusta III i pochodzące od niego. Wszystkie były przechowywane w skrzyni. Brak dokładności pisarza występuje również w opisie ksiąg związanych z działaniem Urzędu Zapasów (*Vorrathskammer*). Księga zawierająca *Rachunek zapasów prowadzony przez Andreasa Schmucka* została odnotowana dwa razy, pod pozycją 14 i 16. Tymczasem są to dwie różne pozycje. Pierwsza odnosi się do zapasów w całym mieście, a druga jedynie do tego, co otrzymywał cech piekarzy pieczywa żytniego na wypiek chleba z tych zapasów. Pierwsza jest oprawiona w skórę i chroniona pudłem kartonowym w formie *quatro*, a druga, podobnie oprawiona, jest małą książeczką o rozmiarach 8 × 20 cm.

Z wymienionych w katalogu z końca XVIII wieku 43 pozycji książkowych zachowało się w APG tylko 21 kodeksów rękopiśmiennych i druków. Są to bardzo wartościowe źródła. Mówią one o codziennym życiu średniej warstwy społeczeństwa miejskiego w XVIII wieku oraz o świadomej organizacji życia społecznego opartego na prawie, o działalności urzędów miejskich, zwłaszcza niższych. Recesy z posiedzeń cechu ujawniają arkana życia wewnątrz korporacji, kontrowersje, dyskusje i spory oraz argumentację poszczególnych opcji. Kopie postanowień Rady na temat rodzajów produkcji pozwalają poznać rodzaje pieczywa i upodobania mieszczan w tym względzie. Wielki spór toczył się o prawo do wypieku chleba okrągłego, zwanego holenderskim. Już w XVI wieku produkowany był z mąki żytniej, ale od drugiej połowy XVII wieku również z mąki pszennej. Toczono spory nie tylko o przepisy i sposoby wypieku oraz uprawnienia do handlu, ale również o kształt pieczywa. Dlatego dopuszczone formy pieczywa żytniego wymalowano na wersji strony tytułowej *Księgi rachunkowej z lat 1714–1759*⁶. Księga ta w zestawieniu XVIII-wiecznym posiada nr 17.

Ważne jest również, aby porównać katalog XVIII-wieczny z obecnym inwentarzem w APG i wymienić księgi dziś zachowane, które nie były jednak odnotowane w zestawieniu z 1775 r. i w późniejszym uzupełnieniu. Z tych zestawień wynika, że piekarze do swojego księgozbioru cechowego w XVIII wieku zaliczali 43 egzemplarze, z których w Archiwum zachowało się 21 pozycji, ale w obecnym zbiorze jest jeszcze 68 innych ksiąg, które w tym czasie były używane przez cech lub piekarzy. Te niewymienione przez piekarzy w XVIII wieku, nawiązują do nich swoją formą, mają podobne oprawy i strony tytułowe, przedstawiają te same zagadnienia, ale znacznie poszerzają wiedzę o problemach ówczesnych piekarzy. Poniżej przedsta-

6 APG 300C/1509, s. II.

wiono najwartościowsze z nich pod względem opraw, form zapisu i poruszanych problemów, cennych dla badań historyków Gdańska i życia społecznego w dużej wspólnocie miejskiej w XVIII wieku, w czasie rozbiorów Polski.

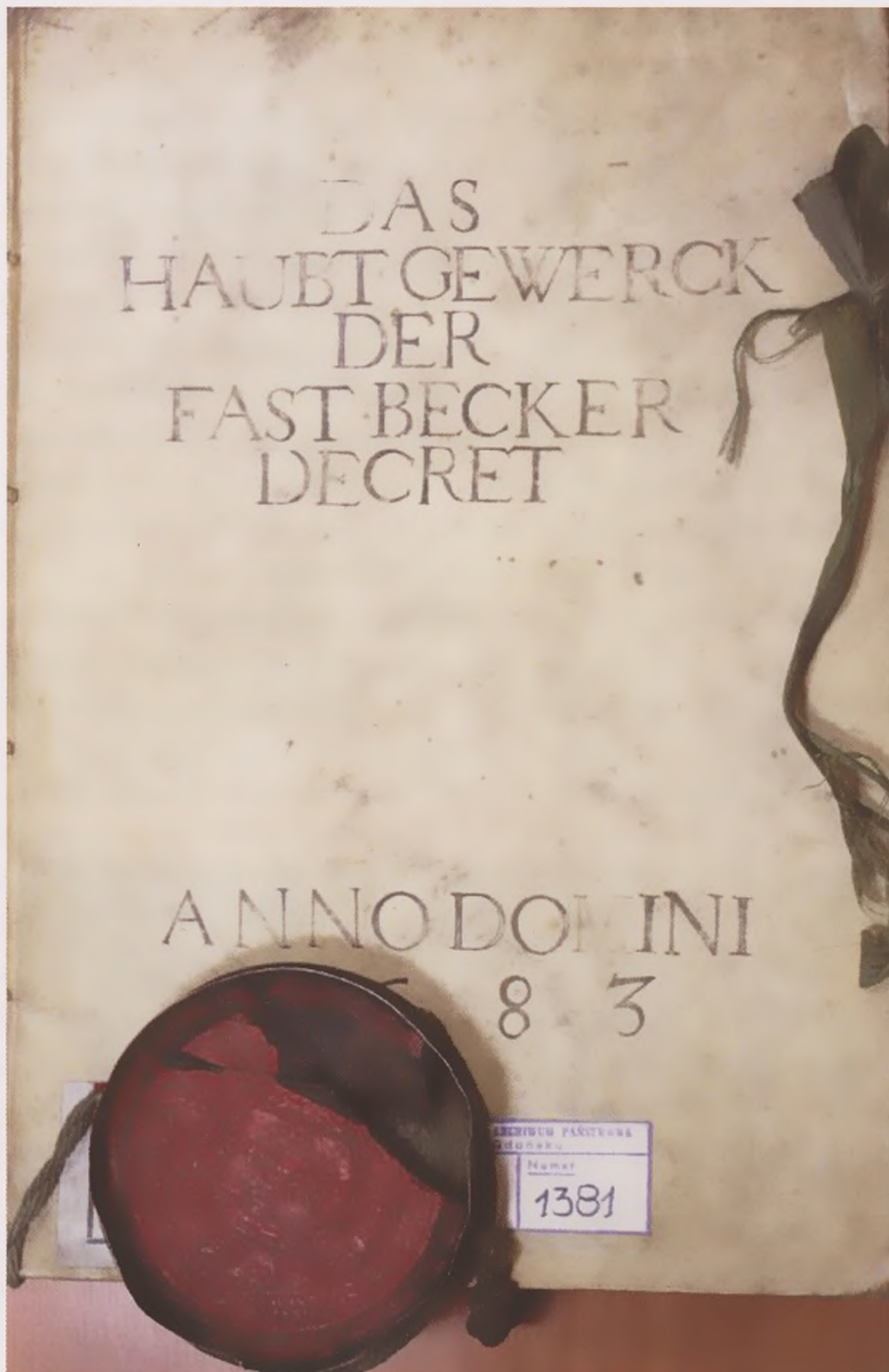
Najczęściej poruszonym tematem były spory kompetencyjne, do których dochodziło dość często między piekarzami pieczywa żytniego i pszennego, którzy podejmowali jeszcze węższą specjalizację, zajmując się wypiekami ciasteczek i bułeczek oraz pasztecików. Zapewne dlatego nazywali się cukiernikami. Jedni i drudzy zwracali się do Rady Miasta lub królów polskich o rozstrzygnięcie kompetencji i sporów, a przy okazji koronacji królewskich zabiegali o przywileje. Świadectwem tego są zachowane do dzisiaj dekrety króla Jana III Sobieskiego. Ponadto mówią one o poczuciu własnej godności wśród korporacji rzemieślniczych oraz staranności kancelarii koronnej, w której je wykonano⁷. Największą wartość miał dekret potwierdzający statut cechu. Został on zredagowany na cienkim, wybielanym pergaminie, oprawiony w jasny pergamin, zamykany był dwiema zielonymi wstążkami oraz opatrzony pieczęcią królewską. Zapis tytułatury króla został wykonany złotem, a tekst prawny czarnym inkaustem dobrej jakości. Trzy pierwsze księgi z zestawienia jako najważniejsze dokumenty cechu zachowały się do dzisiaj. Przedstawiono je na fot. 1.

Fot. 1. Trzy pierwsze księgi z XVIII-wiecznego katalogu księgozbioru piekarzy

Źródło: Fotografia autora

7 APG 300C/1381.

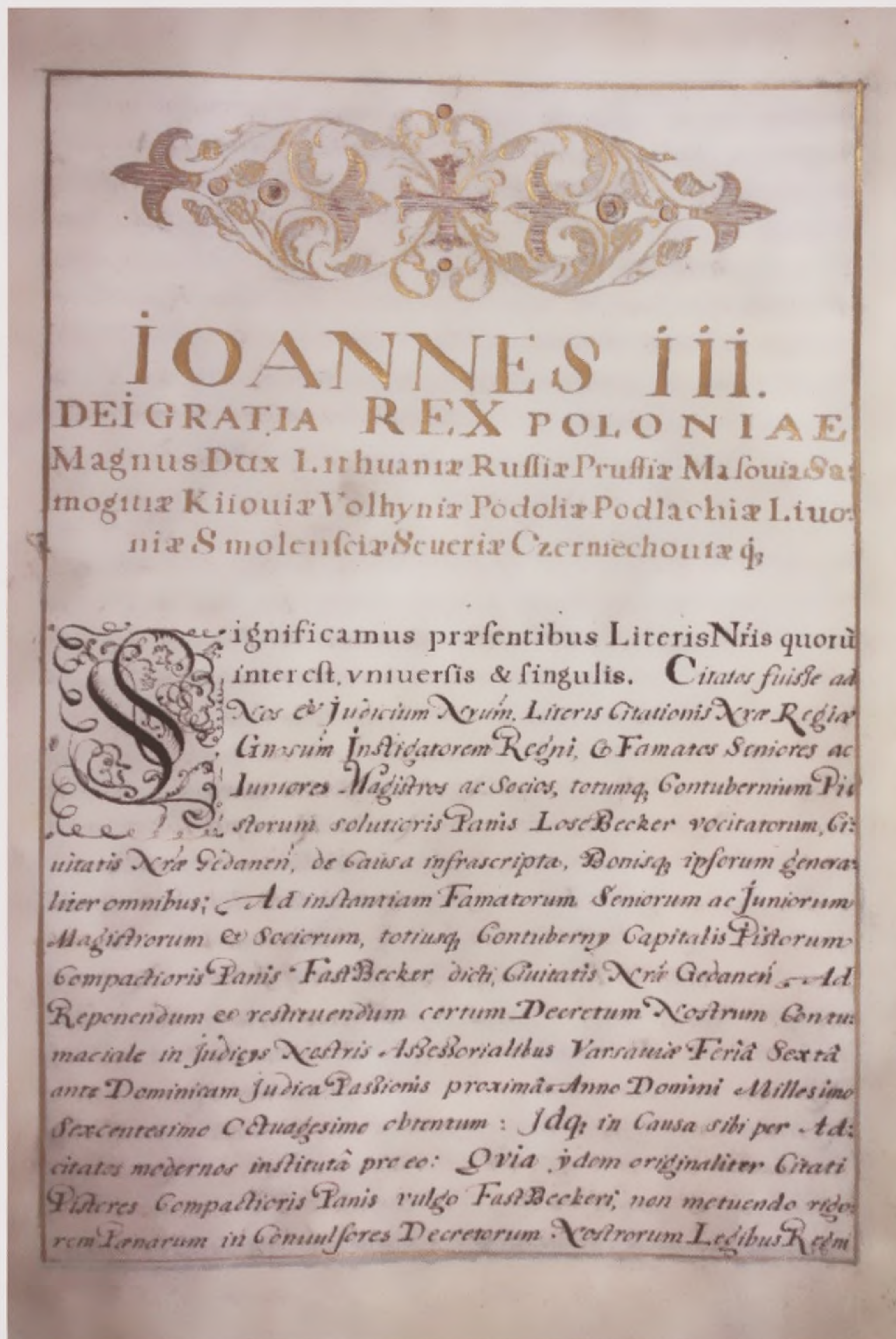

Fot. 2. Dekret króla Jana III Sobieskiego dla piekarzy pieczywa żytniego z pieczęcią królestwa polskiego

Źródło: APG 300C/1381

Drugi egzemplarz oprawiony jest też w jasny pergamin, ale na stronie tytułowej i na końcu wyciśnięto tłok z herbem Miasta Gdańska, nad którym anioł podtrzymuje szarfę z jakimś napisem. Jest on podobny do tłoku wykorzystanego do oprawy *Księgi rachunkowej cechu z 1767 r.*

Trzecia księga została podobnie oprawiona, ale zawiera wewnątrz statut cechu potwierdzony przez króla Jana III, też wykonany bardzo starannie, na pergaminie.

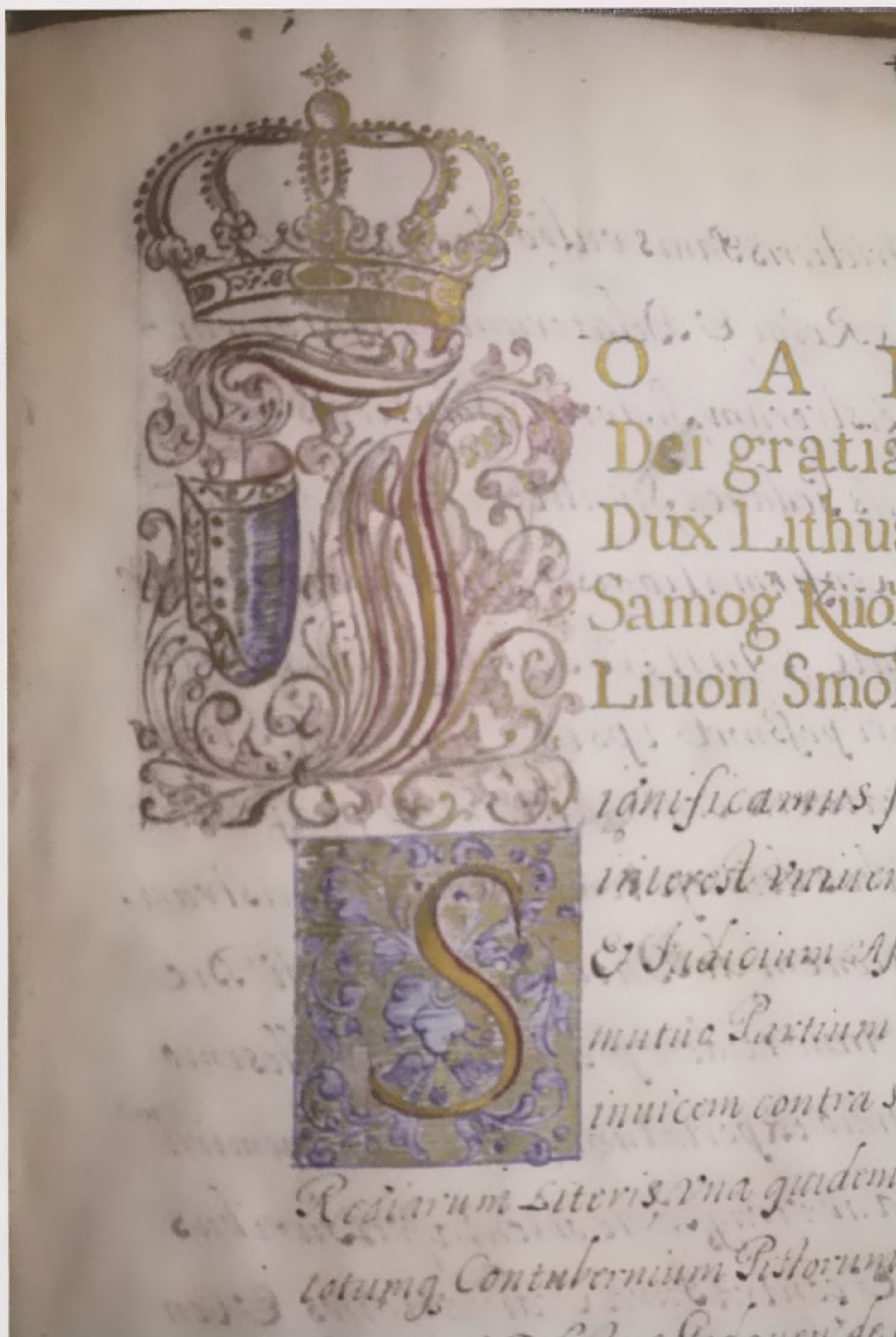

Fot. 3. Strona tytułowa dekretu królewskiego

Źródło: APG 300C/1381

Ozdobnie, złotem, wypisano tytułaturę króla. Inicjał jego imienia wzorowano na sztuce średniowiecza i zwieńczono zamkniętą koroną. Pod nim wyróżniono „S”, zaczynające słowo *Significamus*⁸. Pergamin jest wybielony i bardzo delikatny, cienki, co – niestety – spowodowało przebicia atramentu.

⁸ APG 300C/1393, s. 1.

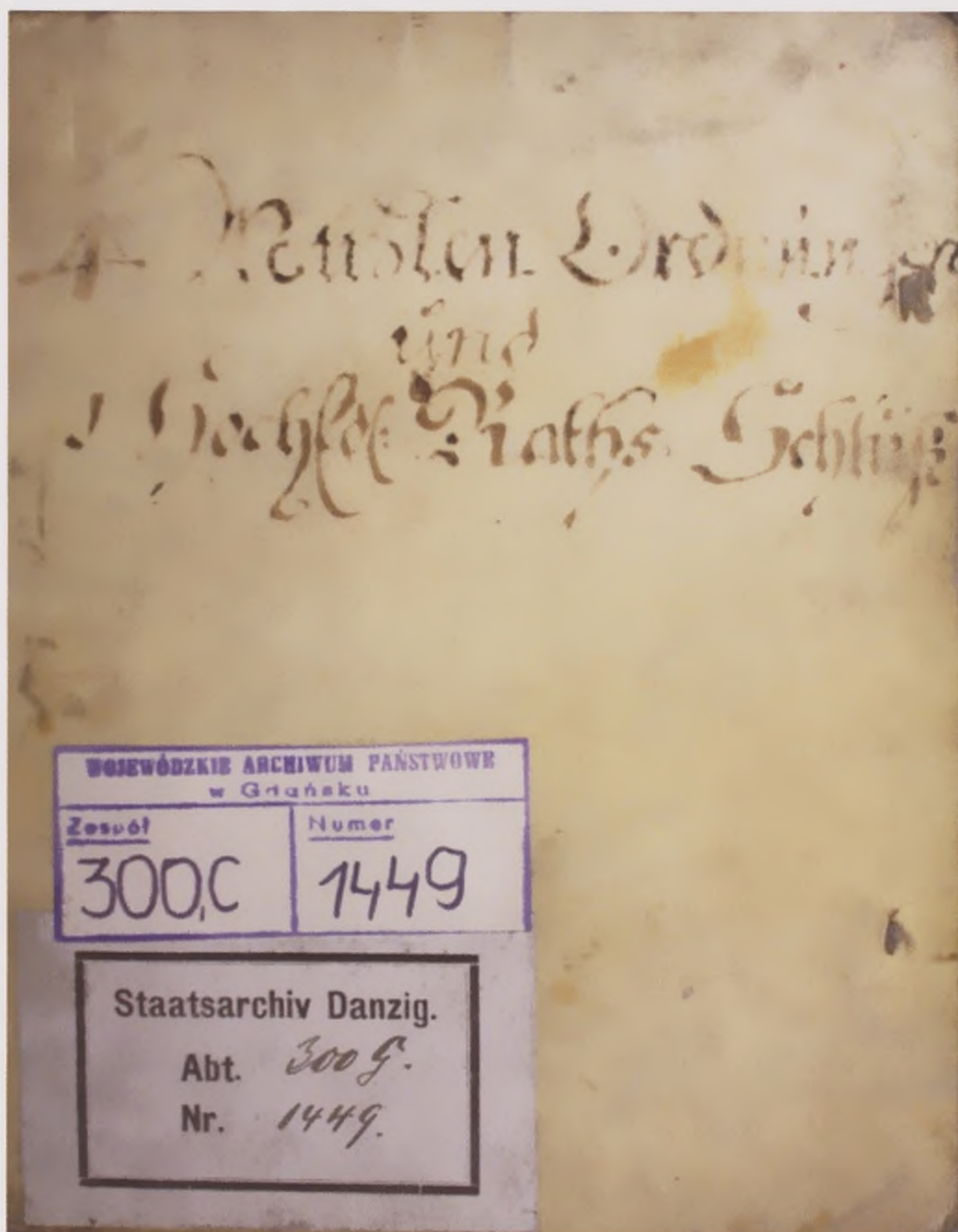

Fot. 4. Fragment strony tytułowej przywileju króla Jana III Sobieskiego

Źródło: APG 300C/1393, s. 1

Ze względu na zawartość, wykonanie i szacunek dla króla były to najważniejsze i najpiękniejsze księgi tego zbioru. Oprawione zostały typowo, jak większość ksiąg piekarzy, wśród których spotykamy interesujące oprawy z tłoczeniami i opisami oraz sygnatury.

Na dwóch innych księgach oprawionych w jasny pergamin wypisano tytuł księgi lub określono jej zawartość atramentem, ozdobną szwabachą. W XVIII-wiecznym katalogu pod nr 6 i 7 zapisano jedną księgę, oprawioną w jasny pergamin z dwiema zielonymi tasiemkami do jej zabezpieczenia, zawierającą cztery ordynacje Rady Miasta dotyczące działania wielkiego młyna, zapisane na papierze.

Fot. 5. Strona tytułowa książki z ordynacjami dotyczącymi działania Wielkiego Młyna

Źródło: APG 300C/1449

Natomiast na księdze protokołów zebrań kwartalnych cechu założonej w 1723 r. wyciśnięto gmerk piekarzy. Jest to ważne, ponieważ nie zastosowano formy herbowej nawiązującej do herbu Miasta Gdańska, na co odważyli się czeladnicy w księdze przechowywanej w Bibliotece Gdańskiej PAN. Interesujące jest również to, że starszy korporacji dysponował tłokiem z własnym nazwiskiem.

Nieco bardziej bogato przyozdobiono oprawę książki rachunkowej cechu ufundowanej w 1767 r. Na pergaminie odcisnięto gmerk cechu skomponowany w formie herbu gdańskiego. Dwa lwy podtrzymują tarczę herbową, na której namalowany jest obwarzanek, nad nią umieszczono otwartą koronę królewską z czasów króla Kazimierza Jagiellończyka. Wewnątrz niej kilka stron zostało namalowanych ozdobnie, piórkiem. Zastosowane formy mają podkreślać nazwisko starszego mistrza i ławnika cechu, rozliczającego się z wydatków w czasie swojej kadencji. Niekiedy stosowano również kolorowanie liternictwa.

Fot. 6. Oprawa *Księgi protokołów zebrań cechu* z sygnetem Johana Gottfrieda Hinza, starszego cechu, który zapewne ufundował księgę
 Źródło: APG 300C/1499

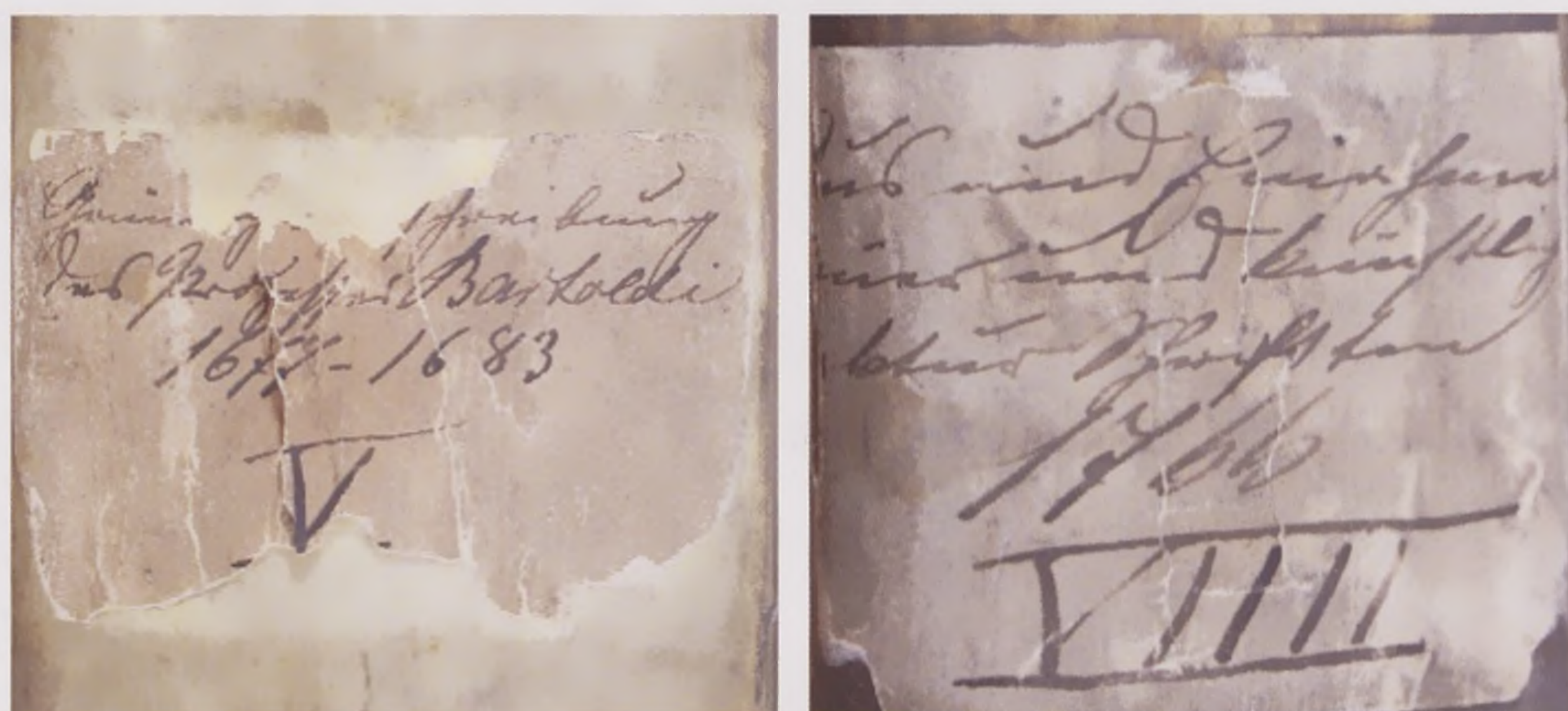
Ciekawostką jest to, że na tylnej okładce wytłoczono nazwisko kompana starszego cechu. Księga oprawiona jest w jasny pergamin z wyciśniętymi delikatnymi ozdobami roślinnymi w formie bordiury. Natomiast na grzbiecie możemy dostrzec dawne ślady katalogowania, które nie zostały powtórzone w spisie z końca XVIII wieku.

Na drugiej z ksiąg starsza sygnatura znajduje się powyżej, jest już nieczytelna. Wykonano ją z pergaminu niebieskiego, a później i poniżej dokleiono nowszą, ale i ta nie jest zgodna z numeracją z zestawienia z XVIII wieku. Wynika z tego, że księgozbiór piekarzy aż do naszych czasów był kilka razy przemieszczany i katalogowany. Świadczy również o tym, że starszy system funkcjonował w świadomości piekarzy i dlatego nie została zaklejona błękitna kartka starszej wersji katalogowej, nowszą papierową. Księga ta nie występuje w zestawieniu XVIII-wiecznym. Jeszcze większą ciekawostką jest sposób wykonania strony tytułowej tej księgi.

Fot. 7. Widok Księgi rachunkowej cechu z 1767 r.

Źródło: APG 300C/1510

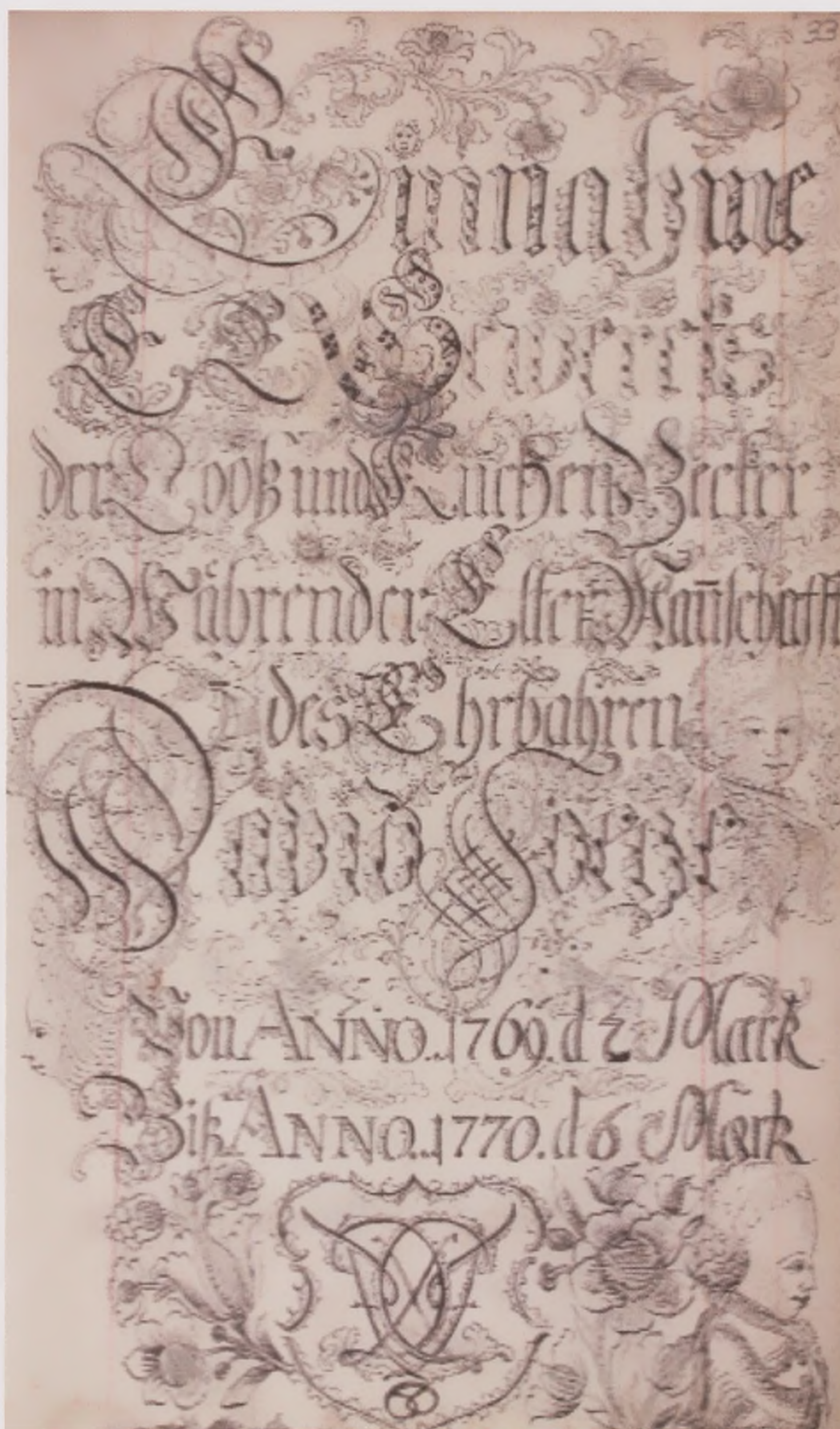
Fot. 8. Widok dwóch naklejonych sygnatur na Szczegółowym opisie procesu pomiędzy piekarzami i cukiernikami w latach 1677–1683. Z rejestrem i kilkoma rycinami w r. 1720 oraz na Księdze rachunkowej cechu z 1767 r.

Źródło: APG 300C/1483 i 300C/1510

Fot. 9. Strona tytułowa
Księgi rachunków cechu piekarzy z 1767 r.
Źródło: APG 300 C/1510, s. 4

Dwa lwy trzymają precelek stanowiący gmerk cechu piekarzy w kartuszu, a na kilku barokowych elementach architektonicznych umieszczono alegorie i putta. Precelki trzymają w rączkach jeszcze trzech aniołowie. U dołu na wstędze zapisano rok założenia księgi – *Anno 1767* – i girlandy kwiatów z owocami. Prawdopodobnie ilustrację tę wykonano poza cechem, może przez malarza lub introligatora, ale nie można wykluczyć, że jej twórcą jest pisarz cechu, ponieważ w księdze tej znajdujemy liczne strony ilustrowane w podobny sposób jak strona przedstawiona na ilustracji.

Fot. 10. Strona
z Księgi rachunkowej cechu z 1767 r.
Źródło: APG 300C/1510, s. 33

Na stronie rozpoczynającej sprawozdanie mistrza Dawida Toece za okres od 2 marca 1769 r. do 6 marca 1770 r. dostrzegamy zastosowanie bardzo podobnego liternictwa do strony tytułowej *Księgi bractwa czeladników piekarskich*. Różni się jednak ona tym, że użyto w niej gmerk piekarzy, w którym znajduje się tylko rysunek precelka.

W XVIII-wiecznym zestawieniu identycznie opisano dwie pozycje jako *Księga rachunków zapasów prowadzona przez Andreasa Schmucka*, pisarza cechu. Pierwszą wykonał on sam, jako pisarz Urzędu Zapasów (*Vorrathskammer*), a drugą, jako pisarz

Fot. 11. Trzy księgi związane z działalnością Urzędu Zapasów

Źródło: Fotografia autora

cechu. Dokumenty te musiał uważać za ważne, skoro obie oprawił w skórę. Księgę miejską dodatkowo miało chronić pudło kartonowe. Na okładce kazał wycisnąć napis, ale uczynił to zapewne u jakiegoś pokątnego introligatora, któremu w zestawie tłoków zabrakło wielkiej litery „V”, a nieregularne złożenie wiersza pokazuje ręczną, niewarsztatową robotę (fot. 11).

Zestawienie jest cennym źródłem dokumentujących działalność tego urzędu, ponieważ łączy się z dwiema mniejszymi książeczkami, które ukazują rolę tego urzędu w produkcji pieczywa i pracy cechu. Urząd ten zajmował się ewidencją, skupowaniem, gromadzeniem i dostarczaniem w formie sprzedaży taniego zboża, przeznaczonego na wypiek pieczywa dla uboższych mieszkańców miasta według taksy ustalonej przez Radę Miasta. Celem jego działalności była walka z drożyzną i spekulacjami cenami żywności, pomoc ubogim, a pośrednio także troska o zachowanie spokoju społecznego w mieście⁹. Geneza tej ważnej instytucji sięga połowy XVI wieku, kiedy to mieszczenie w punkcie 38 supliki skierowanej do króla Zygmunta Augusta prosili go o poparcie projektu stworzenia

⁹ Z. Kropidłowski, *Formy opieki nad ubogimi w Gdańsku od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 1992, s. 61–75; APG 300C/1496, s. 38–41.

Fot. 12. Obszerna *Kronika cechu* wykonana przez Andreasa Schmucka

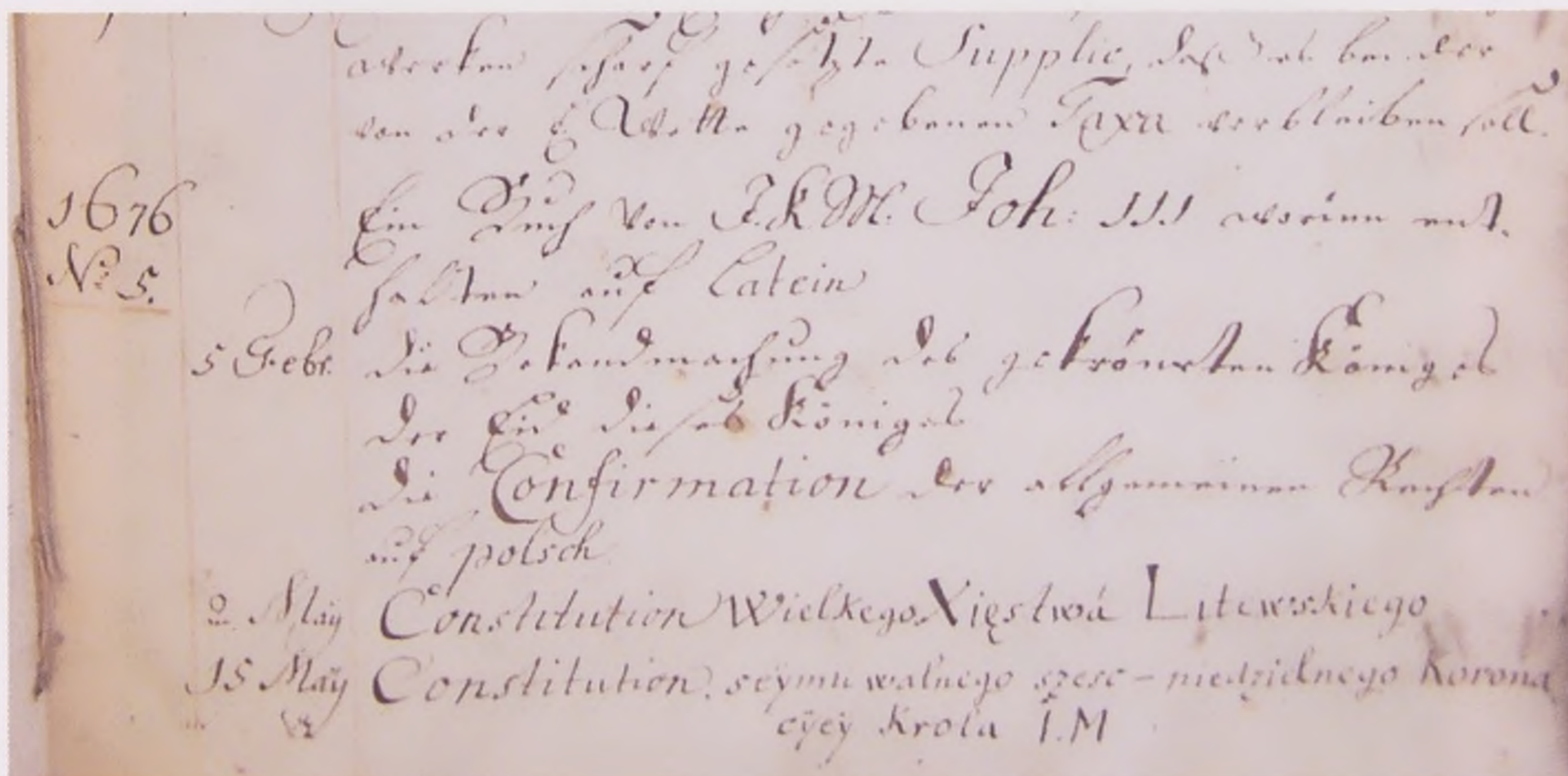
Źródło: APG 300C/1457

w mieście odpowiednich zapasów zbożowych na wypadek braku możliwości zaopatrzenia się w żywność¹⁰. Działalność tego urzędu nie została jeszcze w pełni zbadana i opracowana.

Należy zwrócić uwagę na odwrotne przyklejenie sygnatury nadanej książeczce przez archiwariuszy Staatsarchiv Danzig i pracowników Wojewódzkiego Archiwum Państwowego. Niestety, w miejscu, gdzie wpisano pierwszą sygnaturę jest ona przedarta, a jedynie obok ołówkiem napisano „15”, co nie odpowiada numeracji z katalogu piekarzy. Wewnątrz znajdujemy wydrukowane tabele, w które wpisywano ręcznie ceny chleba.

Wśród zachowanych ksiąg wyróżniają się również dwie kroniki wytwórców pieczywa pszennego, które zostały zredagowane z perspektywy czasu dość starannie, aby potomnym przekazać obraz działalności cechu. Podkreślano w nich własne racje, pomyślne i chwalebne wydarzenia w dziejach organizacji i pouczano przyszłe pokolenia piekarczyków. Pod względem językowym i gramatycznym można stwierdzić duże braki pisarza. Zrozumienie tekstu nasuwa duże trudności.

¹⁰ G. Lengnich, *Ius publicum Civitas Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte*, Danzig 1900, s. 365.

Fot. 13. Fragment XVIII-wiecznego katalogu

Źródło: APG 300C/1502, s. 7

Kroniki zostały oprawione w zielone płótno i zabezpieczone grubymi wstęgami z klamrami.

Opiekunem księgozbioru był prawdopodobnie pisarz korporacji Andreas Schmuck junior, który pełnił funkcję pisarza cechu producentów pieczywa żytniego od 1750 r.¹¹ Jest on redaktorem obszernej, dwutomowej i dobrze udokumentowanej kroniki cechu producentów pieczywa pszennego¹². Cieszył się dużym uznaniem swojego środowiska, skoro w 1772 r. powierzono mu stanowisko pisarza czterech cechów głównych, a cztery lata później dodatkowo kancelarię cechu głównego rzeźników głównomiejskich. Ze spisu mistrzów i uczniów producentów pieczywa żytniego wynika, że funkcje pisarza pełnił jeszcze w 1798 r.¹³ Prawdopodobnie to on sporządził katalog podręcznego księgozbioru piekarzy w XVIII wieku.

W inwentarzu XVIII-wiecznym pod numerem 5 skatalogowano trzy książki napisane w języku polskim. Na ilustracji przedstawiono ten fragment zestawienia. Jak widać, znów mamy tu nieścisłość, ponieważ nie była to jedna pozycja, ale trzy druki w języku polskim i jeden po łacinie.

W bibliotece cechu znalazły się też najważniejsze akta czterech cechów głównych, broniących interesów pospólstwa w okresie rewolty w 1750 r. i interwencji dworu królewskiego.

Biblioteka cechu piekarzy gdańskich zawiera kilka ciekawych przykładów rękopisów, ich wykonania, redagowania i ilustrowania. Jest również świadectwem pewnych form pracy pisarzy i użytkowników księgozbioru oraz jego losów w Staatsarchiv Danzig i w Archiwum Państwowym w Gdańsku.

11 J. Trzoska, dz. cyt., s. 193.

12 Tom I APG 300C/1457, tom II APG 300C/1458.

13 J. Trzoska, dz. cyt., s. 193 przypis 28.

Księgozbiór piekarzy gdańskich był księgozbiorem podręcznym, dzisiaj moglibyśmy powiedzieć – częścią biblioteki zakładowej. Spełniał wszystkie typowe zadania bibliotek, czyli gromadzenie i udostępnianie dokumentów w celu przekazania wiedzy historycznej, prawniczej i zawodowej swojej grupy. Miał określone miejsce gromadzenia i przechowywania w szafach i skrzyniach w gospodzie cechowej oraz osobę odpowiedzialną za jego udostępnianie. Przedstawione opracowanie jest zapowiedzią pełnej monografii tej biblioteki.

Bibliografia

Źródła

Biblioteka Gdańska PAN:

Einer loeblichen Brüderschafft derer Loof- und Kuchen-Becker-Gesellen der Königlichen Stadt Dantzig, Nahmens-Buch, Worinnen die, nach überstandenen Lehr-Jahren, neu gewordene Gesellen eingeschrieben werden, angefangen im Jahr Christi 1724, BG PAN, Sygn. Ms 936.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

Cechy gdańskie 300C/1509, 1381, 1391, 1393, 1447, 1449, 1499, 1502, 1507, 1509, 1510, 1514.

Opracowania

Bogucka Maria, *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV–XVII wieku*, Warszawa 1962.

Hirsch Theodor, *Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Leipzig 1858.

Kropidłowski Zdzisław, „Zgoda” i „Niezgoda” w Księdze gdańskiej korporacji czeladniczej butkarzy i ciastkarzy z lat 1724–1768, [w:] *Studia z dziejów książki i prasy. Przegląd badań za lata 2007–2010*, pod red. Z. Kropidłowskiego, D. Spychały, K. Wodniak, Bydgoszcz 2010, s. 61–86.

Kropidłowski Zdzisław, *Patriotyzm gdański, niemiecki czy polski w świetle gdańskiej Księgi butkarzy i ciastkarzy z lat 1724–1768*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja. Między podziatami a wspólnotą III*, pod red. J. Dzieniakowskiej i M. Olczak-Kardas, Kielce 2012, s. 267–287.

Kropidłowski Zdzisław, *Formy opieki nad ubogimi w Gdańsku od XVI do XVIII wieku*, Gdańsk 1992.

Lengnich Gottfried, *Ius publicum Civitas Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte*, hrsg. von Otto Günther, Danzig 1900.

Rühle Siegfried, *Das Gewerk der Böttcher in Danzig*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1930, H. 4, s. 59–74.

Geschichte des Gewerks der Bäcker zu Danzig, Danzig 1932.

Trzoska Jerzy, *Gdańskie młynarstwo i piekarnictwo w II połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1973.

Book Collection of Bakers in 18th Century Gdansk

ABSTRACT

The Gdansk State Archives have retained a set of books once belonging to the bakers' guild; they were kept in an iron chest, a small cupboard and a special chest for books at the end of the 18th c. Several books of greatest importance have been stored till the present day; they include both some manuscripts and

prints, three of which were written in Polish and the remaining ones in German and Latin. Among them are: royal edicts, resolutions of the Gdansk Town Council, books on Polish and Lithuanian law, Parliament constitutions, statutes, cash registers, recesses, descriptions of lawsuits and chronicles. They were mostly covered in parchment, sometimes in canvas, cardboard or leather and adorned with ornate inscriptions and drawings. There were also several loose sheets, either pasted in or sewn in.

The content of the books reveals the ambitions of the Guild and its representatives as well as the problems associated with the demarcation of various fields of production and representation of common folk in the local government. It also proves the guild members' participation in the activities of opposition to the city authorities.

Some of the books include valuable information about their products and social life within the corporation. The major issue was the dispute on how to draw the line between whole-meal bread and wheat bread production on one hand and confectionery on the other.

Key words: 18th c. Gdansk, common folk, bakers' guild, guild library.